

Tüstölő a babonák ellen

Válasz Örkény Istvánnak

Mindig is szerette az olvasó emberiség — Fieldingtől Marcel Ayméig, vagy Voltairetól Karinthy Frigyesig — a könnyed, szellemes stílust, az írói szemlélet fölényes, frivol játékát a témával és a világgal. Örkény Istvánnak is e kitűnő írói tulajdonságát és cikkírói szokását minden olvasója szereti. Olyannyira, hogy a Filmvilág legutóbbi, 1958. június 1-i számában megjelent, végeredményben egy művészetelméleti kérdésről szóló kis írása mellett már nem is lehet reflexiók nélkül elmenni.

Valószínűleg az is volt a célja ezzel a „Babonák a rendezés körül” című cikkével, hogy vitát indítson a „tisztéletreméltóan hallgató tettek emberei” a filmrendezők és az írók, filmkritikusok között. Legálábbis erre enged következtetni írásának szellemes öngúnyjal megfogalmazott codája, mely szerencsére tompítja is tévedéseinek élet.

Nos, a babonákat valóban szét kell oszlatni.

Ilyen elsősorban a filmrendező „túlzott jelentősége” című, a mi irodalmunkban nem újkeletű vád. Már Babits Mihály az „Ezüstkor” c. 1938-ban közzétett tanulmánykötetében rendkívül konzervatív módon, Örkény Istvánéval megegyező alapon, az író szemszögéből támadja a rendezőt, aki modern korunkban az interpretálás helyett önálló művésszé akar előlépni.

Persze, nem is az a lényeges most, hogy Örkény István kvalitatív megkülönböztetést tesz-e az interpretáló és alkotóművészet közt, vagy sem, hanem az, hogy tagadja a filmrendező önálló, teremtő művészetét, s ezen belül pedig domináns szerepét a filmművészetben.

Örkény István a szokványos karmester-hasonlatot elfogadja ugyan, csakhogya a konzekvenciával,

hogy sohasem volt kétes, az opera mondjuk, Mozarté-e, vagy a vezénylő karmesteré. Vagyis szerinte a rendező faladata csupán annyi, hogy „az írói látomást” „egységes vízióban” életrekeltsse.

Hát ennél valamivel mégis csak több.

Fel kell hoznom egy másik hasonlatot. Igaz, hogy sánta, akár az előző, vagy mint minden hasonlat, de mégis rávilágít a különbségekre. Gustave Doré világhírű képeket készített Dante Divina Commedia-jához. Az európai kultúrtörténet mégsem úgy tartja számon, hogy Dante Alighieri: Divina Commedia — Fába metszette: Gustave Doré. Azt sem nagyon emlegetik, hogy csak a rajzokat készítette Doré, mert fába már a munkatársa, Panemaker asztalosmester véste. A képek Doré művészetét képezik, mert az ő egyénisége teremtett és valószínűleg meg bennük egy egységes, külön világot.

Az alkotó tehát — ha egy adott műről van szó —, sohasem az, akie az egyféle területen már feldolgozott téma volt. És ez az, amibe íróink valamilyen ködös belső hang tiltakozása miatt nem tudnak bele-törődni. Most, hogy végre a film felé kezdenek fordulni, úgy érzik, mintha ebben a „műfajban” (!) elvesztenék írói hegemoniájukat. Pedig egyszerűen csak arról van szó, hogy művészetük beleolvad egy alkotó kollektíva harmóniájába, annak szerves részét képezi. Kizárja ez azt a tényt, hogy a film „a rendező műfaja” legyen? Ha e rossz megfogalmazáson jól értünk, nem.

Mert kétségtelen, hogy a film alapja a forgatókönyv. Örkény István és a hozzá hasonlóan gondolkodók csak abban tévednek, hogy a forgatókönyv mindig is egyértelműen „írói látomás” volt, aztán jött

a rendező, aki azt megvalósította. A klasszikus értelemben vett filmforgatókönyvet ugyanis a rendező írja, a maga sajátos „filmese” szemléletével s egyéniségével észrevett és kiválasztott valóságélemlékekből, eseményekből — és ihletből. Még ma is, az irodalomból kölcsönzött témák esetén is órási átalakulás történik. A rendező a maga művészi beállítottságával újraterezt egy másik világot.

Csak egyetlen példát: a hangsúlyt. Az író a maga stílusának és világképének megfelelően megkomponálja a témát. Leírja annak epikai vagy drámai felépítését, részletezi, hangsúlyozza azokat a mozzanatokokat, melyeket a mondanivaló szempontjából fontosnak tart. Mind ezt természetesen az *irodalom*, a nyelv eszközeivel. Ezekből tevődik össze az ő stílusa, és a hangsúlyozott mondanivalóból az egyénisége, filozófiája. A filmrendező ugyanezt az alkotómunkát végzi, csak hogy a *saját művészetete eszközeivel*, a képkompozícióval, vágással, hanggal. Mármost az, hogy a rendező milyen részletet tart hangsúlyosnak, és azt képleg hogyan hangsúlyozza, az ő stílusát, egyéniségét, filozófiáját határozza meg. Vagy még egyszerűbben: az író leír egy dialógot — az ő művészetete. De hogy milyen jelentősége lesz, milyen értelmet kap, hogyan hangzik el az a dialóg a színészek szájáról — ez a rendező stílusától, művészetétől függ. S amikor a forgatókönyvet írja, ezt tartja szem előtt, és pontosan ugyanazt az írói és dramaturgiai munkát végzi el, mint — mondjuk egy drámaíró.

Tessék összevetni például Móra Ferenc Hannibál tanár úr mennybemenetelét és Fábry Zoltán Hannibál tanár urat. (Ezért merőben helytelen filmkritikánknak azon mércéje, mely az adott irodalmi műhöz való hűséget kéri számon a filmtől!) Egyébként pedig az is a rendező művészi egyéniségét, világképét határozza meg, hogy milyen témát vá-

laszt a már megírt témák tengeréből.

Valóban — mint Örkény István cikke mutatja —, nemcsak a közönség, hanem még a művészársak is nagyon keveset tudnak arról, hogy mi minden viseli magán a rendező alkotó kezét. De az alapvető kritérium — és ez az, amit jól meg kell jegyezni — hogy a *művi gondolat fogantatása, az egységes művészi koncepció a rendezőé*, s ezáltal válik önálló, a világot saját eszközeivel kifejező, alkotó művésszé.

Igaz, készülnek jelentéktelen, rossz, tucatfilmek is szerte a világon, melyeknek jellegtelen, művészig szürke rendező áll a háta mögött. De ilyen filmrendezőktől kiváló filmalkotást még nem látott a világ, mint ahogy azt Örkény István állítja.

Persze, ez kétélű dolog is. Mert filmhez szem kell, és a nézők részéről is filmkultúra, melyben nagyon rosszul állunk. És ez másutt is előfordul. Például, ha az irodalomban járatlan ember elé odatesznek egy Tömörkény- és egy Móra-novellát, nem tudja megkülönböztetni, vagy még ki is mondja, hogy ő ugyan nem lát a kettő között semmi különiséget; akárki csinálta...

A rendezői csalahatalanságról és a rendezői alázatról nem érdemes vitatkozni. Ezek nyilván a cikkíró szubjektív élményei és a kérdéshez nem tartoznak. Csupán annyit, hogy a rendezői alázat nem abban és hasonlóknban nyilvánul meg, hogy a filmrendező saját autóján érkezik-e meg a premierre, vagy gyalog, földetlen fővel. A rendező művészi alázata abban van, ahogy a művészetete tárgyához közeledik az alkotás folyamán, s ha Örkény István visszagondol az elmúlt tíz év alatti filmjeinkre, a „Talpalatnyi föld”-től a „Vasvirág”-ig, meg fogja találni ezt az ismertetőjegyet.

GÁBOR PÁL